

İSTANBUL FENERBAHÇESİ HAKKINDA BÂZİ BİLGİLER

M. Münir Aktepe

Osmanlı pâdişâhlarının, Bursa ve Edirne gibi imparatorluğun baş şehirlerinden sonra İstanbul'a her bakımdan özel bir önem verdikleri herkesce malûmdur. Bu şehri, bilhassa, saraylar, câmi' ve mescidler, mekteb ve medreseler, sebîl ve çeşmeler, hanlar ve hamamlar ile kasr ve köşkler yanında, sâir mimârî değeri yüksek eserlerle ve bu arada hâs-bahçelerle dahi süslemeyi ihmâl etmedikleri açıkca görülmektedir. İstanbul'un eski güzelliğini muhâfaza edebilmesi, daha doğrusu sosyâl alanda imârî için elden geleni yapmış ve kendilerine bu husûsda vezirleri, ilim adamları ve şehrin hayır sâhibi zenginleri de imkân nisbetinde yardımcı olmağa çalışmışlardır. Nitekim bugün dahi İstanbul'un topoğrafyası incelenecek olursa, vaktiyle kimlerin İstanbul'un nerelerinde, neler yapmış oldukları, ne gibi eserler bıraktıkları bâriz bir şekilde ortaya çıkar.

İstanbul sâdece Osmanlı Türkleri devrinde değil, daha önceki yüzyıllarda, Doğu Roma'nın merkezi olduğu devirlerde, Bizans İmparatorluğu zamanında dahi, Yakın Doğu'nun diğer şehirleri arasında önemini muhâfaza eden bir merkez olarak varlığını koruyordu¹. Türkler İstanbul'u feth ettikten sonra ise, bu beldenin Müslüman-Türk kültür ve medeniyetinin merkezi olma vasfını muhafaza edebilmesi ve her bakımdan zamanına uygun, medenî bir şehir hâlinde inkişâfının sağlanması için çalışılmıştı. İşte bu sebepler dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güzel câmi'leri, medreseleri

1 Semavi Eyice, *Son devir Bizans mimârisi*, İstanbul 1963, s. 60-69.

ve mektepleri ile çeşme ve sebilleri, en zengin kütüphaneleri, saray, köşk ve kasrıları, bunların etrafını süsleyen bahçeler ile mesire yerleri, yâni tümü ile sivil mimârî örnekleri, daha ziyâde bu şehirde yer almış bulunuyordu. Sonraları zaman zaman Avrupa'dan getirilen resim ve plânlara göre, İstanbul yeni bir düzene sokulmaya çalışılmış ve bilhassa bâzı saraylar ile bahçeler, Fransa'daki örneklerine göre inşâ edilmek istenilmişti; hattâ Kâğıdhâne gibi, Haliç ve Boğaziçi gibi mahâllerde, uygulamalara dahi geçilmişti².

Bu yazımızda bizim üzerinde durmak istediğimiz husûs ise, İstanbul'un mesire yerlerinden biri olarak şöhret yapan Fenerbahçe'sinin tarihçesi hakkında tamamlayıcı bâzı bilgiler vermektir. Şüphesiz İstanbul'da buraya benzer daha bir çok mesire yerleri ve saray bahçeleri, hâs-bahçeler vardır. Bir örnek olmak üzere, bilhassa Muzaffer Erdoğan'ın, arşiv vesikalarına dayanarak hazırladığı ve *Vakıflar Dergisi*'nde yayınladığı makalesine bakılacak olursa, Osmanlı devri, İstanbul bahçe ve mesirelerine âid kâfi derecede bilgi edinilebilir³. Ancak biz, İstanbul'da bulunan bu kadar çok hâs-bahçe ve mesire yerinden sâdece bir tânesi üzerinde durmak ve Fenerbahçe'sine dâir, şimdiye kadar verilen bilgileri tamamlayıcı mâhiyetde gördüğümüz bâzı husûsları sunmak istiyoruz. Bu çalışmamızda hiç şüphesiz yok ki, arşivlerimizden ve vekayi'nâmelerimiz ile diğer me hazırlardan elde ettiğimiz yeni malûmât, bahis konusu yazımızın esâsını teşkil etmiş olacaktır.

Fenerbahçe'nin Coğrafi Mevki'i :

Fenerbahçe, bugün İstanbul il sınırları içinde olup, Kadıköyü kazasına bağlı bir semt adıdır ve coğrafi mevki'i itibâriyle İstanbul'un Anadolu yakasında, Kayış-dağı'nın güney-batısında bulunmak-

2 Münir Aktepe, «Kâğıdhâne'ye dâir bâzı bilgiler» *İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı*, Ankara 1976, 335-363. Ayrıca bk. Jean Thévenot, *1655-1656'da Türkiye*, trc. Nuray Yıldız, İstanbul 1978, s. 70, 76. Mellng, *Voyage Pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, c. I ve II muhtelif yerler; Ahmed Rasim, *Resimli ve haritalı Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1327/1329, c. III, s. 1321-1339, fâide 245.

3 Muzaffer Erdoğan, «Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri» *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1958, c. IV, s. 82-149.

tadır. Batısında Kalamış koyu, kuzeyinde Fikirtepesi ve Göztepe, doğusunda da Erenköyü vardır. Güneyi ise tamamen Marmara Denizi'ne açılmaktadır. Fenerbahçe, hey'et-i umûmiyesi itibâriyle, kuzey doğudan, güney batıya doğru, Marmara Denizi'ne uzanan bir yarım adadır ve bu yarım adanın güney batısında Fener-burnu, güney doğusunda da Lâz-burnu denilen iki burun mevcuttur. Her iki burunun arasında, Fenerbahçe Körfezi yer almaktadır. Fener-burnu önündeki kayalıklardan (Yılan adalarından) en büyük kaya üzerinde ayrıca, bugün Çakar adı verilen küçük bir Fener daha vardır ve bunun bulunduğu kayalığa Yılan-taşı veya Öreke-taşı adı dahi verilmektedir⁴. Yarım adanın kıyılarından itibâren kuzeye doğru yükselen arazi ise, vaktile üzeri çeşitli ağaçlarla örtülü, bağlık ve bahçelik yeşil bir saha yâni mesire yeri idi⁵. Bu yarım ada evvelce özel bir tren yolu ile Haydarpaşa-Bağdad demiryoluna bağlanıyordu. Fakat Mart 1970 tarihinden itibâren sökülmeğe başlanan bu yol, hâlen tamamen kaldırılmış durumdadır.

Fenerbahçe'nin Adı ve Tarihçesi :

Bugün Fenerbahçe adını verdiğimiz yarım ada üzerinde, ilk zamanlarda İras ilâhesine âid bir mâbedin bulunduğu ve bununla da yarım adaya çok eski devirlerden itibâren İrea adının verildiği rivâyet edilmektedir. Aynı zamanda, yarım adanın batı burnu ucunda olan kayalıklardaki Küçük Fener ile bu fenerin üzerinde inşâ olduğu adacığın adına dahi İreas denildiği malûmdur⁶. Bizanslılar devrinde ise, bugünkü Fenerbahçe yarım adasına Héréion yahud Junon (Héré) feneri veya Hierion tesmiye ediliyordu⁷. Bahis konusu ma-

4 Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. X, s. 5623-25.

5 Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 17 v.d.; Mehmed Safâ, *Delâilü'l-Âsitâne*, İstanbul 1331, s. 277 v.d.

6 Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi*, XVII. asırda İstanbul, Hrand D. Andreasyan tercümesi, İstanbul 1952, s. 303'den naklen bk. İnciciyan, *Bizans Sayfiyeleri*, Venedik 1794, s. 50 v.d. ile Patriarche Constantios, Constantinade, Constantinople 1846, P. 193 v.d.; P.G. İnciciyan, *XVIII. asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan tercümesi, İstanbul 1956, s. 112.

7 Dr. P.A. Dethier, *Le Bosphore et Constantinople. Description topographique et historique*, Vienne 1873, P. 76-77; Celâl Es'ad, *Eski İstanbul, Âbidât ve Mebânisi*, İstanbul 1328, s. 85 ve A. Saim, *İstanbul ve Eski eserleri*, İstanbul 1933, s. 186.

hâlle, XVI. yüzyıl vesikalarında Kelemiç (= كليميچ) burnu adının verildiğini dahi görmekteyiz⁸. Ancak Kanûnî Sultan Süleyman devrinde buraya yapılan büyük fenerden sonradır ki, Türkler mezkûr mahâlle Fenerbahçe veya Fenerlibahçe demeğe başlamışlardır⁹. Diğer taraftan, Fenerbahçe burnunun batı ucundaki kayalıklar da, son zamanlarda Yılan adaları ismini almıştı.

Yukarıda bahis konusu ettiğimiz üzere, İras ilâhesine âid bir mâbedin bulunduğu söylenen bu bölge, Bizans devrinde ve çok daha önceleri hükümdarların, imparatorların rağbet ettikleri, bahçelik mâmûr bir mahâl idi. Bizans imparatorlarından Justinianus, burada imparatoriçe Theodora'nın ikâmeti için yazlık bir saray yaptırmıştı. Theodora, İstanbul'daki ihtilâllerden ve şehrin gürültülü hayatından uzaklaşmak istediği vakit buradaki sarayına çekilirdi. Daha sonra gelen Bizans imparatorları da zaman zaman bu sarayı tâmir ettirmişlerdi. Bâzi Bizans imparatorları ise, Anadolu seferleri için Haydarpaşa sahrasında toplanan Bizans ordusunu uğurlamak gayesiyle karşı sâhile geçtiklerinde, bugün Fenerbahçe adını verdiğimiz mahâldeki saraya gelip, bir müddet burada kalır, daha sonra da kayık ile Âhırkapısı, yâni esas sarayları tarafına geçerlerdi. Bizans donanmasının, bâzi Akdeniz seferi dönüşlerinde, havanın müsâit olmadığı anlarda Kalamış körfezi önlerine demirlediği, içindekilerin Fenerbahçe'de olan Hieria Sarayı'na çıktıkları dahi görülmekte idi¹⁰. Mehmed Ziyâ Bey ise, *İstanbul ve Boğaziçi* isimli eserinde «Bizans imparatorları şâyed denizden İstanbul'a gelirse, iskelede karşılanırdı. Anadolu seferinden avdetde ise, ya Haydarpaşa Sarayı'na veya Hieria (Feneraki) Sarayı'nda evvelâ bir müddet tevakuf eder ve yaldızlı kapıdan içeri girmek için oradan... yollarına devam ederlerdi» diyor¹¹.

Mezkûr mahâlde, ayrıca Bizans devrinden ve belki de Justinianus zamanından kalma iki kilise ile liman te'sisleri, form dehlizleri, umûmî bir hamam ve sahrinc harâbeleri bulunuyordu. Meselâ

8 Kanûnî Sultan Süleyman'ın Üsküdar kadısına fermânı, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 5476.

9 Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi*, İstanbul 1952, s. 54.

10 Dr. A. Mordtmann, «Die Hafenuartiere von Byzanz» *Mitteilungen des Deutschen Excursions-Club in Constantinopel*, 1891 Heft III, Constantinopel, P. 18.

11 Bk. *Adı geçen eser*, İstanbul 1336, c. I, s. 231-32.

Bizans imparatorlarından Makedonyalı I. Vasil'in, burada bulunan bir sahrincı temizlettirdiği ve bâzi binâları da tâmir ettirdiği kaydedilmektedir. Ancak bu eserlerin hiç birinde kitâbe olmadığı için bugün tarihleri hakkında müsbet bir şey söylenemiyor. XVIII. yüzyıl Ermeni müelliflerinden P.G. İnciciyan'a nazaran, bu semtte ve kayalar üzerinde, evvelce Grekçe yazılı bir kitâbe mevcuttu. Fakat 1816 yılında bu kitâbeyi Avrupalılar alıp götürmüşlerdi. Nitekim üzerinde, görüşen iki adam kabartması mevcut bir başka taş dahi Avrupalılar, çok sonraları, Fenerbahçe demiryolunun yapıldığı esnâda buradan sökerek, Berlin müzesine nakl etmişlerdi¹².

Hulâsa, Bizans devrinde güzel bir sayfiye mahalli olarak, yazlık saraylar ve diğer te'sislerle meskûn bulunan bu yarım adanın, Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra da pâdişâhlara mahsûs yazlık kasırlar, bahçe ve mesire yerleri ile aynı önemi muhâfaza ettiği görülmüyor. Meselâ XVI. yüzyıl şâirlerinden Mustafa Sâ'i Çelebi'nin *Tezkiretü'l-Ebniye*'sinde, Mimâr Sinan'ın Fenerbahçe Sarayı'nı tecdiden binâ ettiğini ve meşhûr Osmanlı seyyahı Evliyâ Çelebi'nin, Fenerbahçesi'nde Yavuz Sultan Selim'in umûma âid olmayan lâtif bir câmi-i hâs yaptırdığını; II. Selim'in dahi buradaki te'sislerde kaldığını kayd etmesi husûslarına dikkat edilirse, bu mahallin Osmanlı devrinde hükümdarlara, yâni Osmanlı pâdişâhlarına âid özel bâzi binâları ve bahçeleri ihtivâ ettiği açıkça anlaşılır¹³. Diğer taraftan devrimiz mimârlarından olup, burada bâzi kazılar dahi yapılmış bulunan Sedat Hakkı Eldem, çalışmalarında Fenerbahçesi için «Sultan II. Mehmed, I. Selim ve I. Süleyman zamanlarında yapılan inşâat ve yeniliklere dâir kayıtlar vardır» diyor¹⁴.

Öyle anlaşılıyor ki, Fenerbahçesi'nin Osmanlılar devrinde esaslı şekilde imârı, XVI. yüzyılın başlarında ve bilhassa Kanûnî Sultan

12 Hrand D. Andreasyan'ın tercümesi olan, *XVIII. asırda İstanbul* adlı eserden naklen, İnciciyan, *Bizans Sayfiyeleri*, Venedik 1794, s. 50 v.d.; Patriarke Constantios, *Aynı eser*, s. 193 v.d.; Dr. P.A. Dethier, *Le Bosphore et Constantinople*, Vienne 1873, P. 77; Celâl Es'ad, *Eski İstanbul*, İstanbul 1328, s. 85 v.d.; Aynı yazar, *Kadıköyü hakkında tedkikât-ı belediyye*, İstanbul 1329, s. 18; Charles Texier, *Küçük Asya*, Ali Suad terc., İstanbul 1339, c. I, s. 139-140.

13 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, c. I, s. 473, c. II, s. 60 ve c. III, s. 437; Rıfki Melûl Meriç, *Mimâr Sinan. Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1965, s. 118; *Meydan-Larousse*, c. IV, s. 587.

14 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, c. II, s. 67.

Süleyman devrinde bu mahâlle yapılması kararlaştırılan fenerin inşâsından sonra ele alınmıştır. Bu husûsta kaynaklarımızda fazla bir malûmât olmamakla beraber, Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde, genel olarak şunları yazmaktadır.

«Fenerbahçesi deniz feneri :

Yarım adanın batıya doğru uzanmış burnundadır. XVI. yüzyıl da Kânûnî Sultan Süleyman zamanında bu mevki'de pâdişâhlara mahsûs bir bahçe, Fenerbahçesi adı ile anıldığına göre, bu deniz fenerinin daha o zaman mevcut olduğu aydın olarak bellidir. Muhtemeldir ki, burada ilk deniz feneri Bizanslılar zamanında yapılmış olsun. Celâl Es'ad Bey, *Eski İstanbul* adındaki eserinde, Bizans devrinde burada bir kulenin mevcudiyetini kayd ediyor. Fakat bu kuleyi bir deniz feneri olarak değil, onun eski devirlerde ateş ile muhâberelerde kullanıldığını söylüyor¹⁵.

Bugünkü deniz feneri kulesinin XVII. yüzyılda, IV. Sultan Murad tarafından yapıldığına dâir, çok sonraları yazılmış kayıtlar vardır. Bizce IV. Sultan Murad bu feneri ihyâ etmiş olabilir. Biz sarîh bir kayda rastlamadık. Kıyı emniyeti bakımından Fenerbahçesi deniz fenerinin her gece ışık vermeye başlaması, 1253 (1837-1838) de başlamıştır¹⁶. Fener kulesinin kitâbesi yoktur. İnşâ târihini tespit edemedik. Bugünkü kulenin de II. Mahmud devrinde 1837-1838 ara-

15 Celâl Es'ad Bey bu husûsda şunları yazmaktadır :

«Fenerin arka tarafında içeriye doğru büyücek bir dağ görünür ki, buraya Osmanlılar Kayış dağı tesmiye etmişlerdir. Bizans vaktinde burada bir manastır varmış ki, el'an âsârına tesâdüf olunur; hattâ oralarını tedkik ederken, bizzat toprak içinde bir çok mozayıklar buldum. Bu manastırın yanında bir de muhâberât-ı rasadiyeye mahsûs bir ateş kulesi vardı ki, bu kule diğer tepelerdeki kulelerde yakılan ateşler vasıtasıyla muhâbere ederek, aldığı işaretleri Fenerbahçe'de bulunan kuleye, o da karşıda, İstanbul'da, Saray-ı İçindeki kuleye vererek bu vechile hudutda düşman zuhûru ve sâire hâlinde, muhâberât-ı serîa icrâsına hizmet ederdi». Bk. *Eski İstanbul, Âbidât ve Mebânsi*, İstanbul 1328, s. 86 ve aynı müellif, *Kadıköyü hakkında tedkikat-ı belediyye*, İstanbul 1329, s. 16.

16 Reşad Ekrem Koçu, her ne kadar, Fenerbahçe fenerinin 1253 (1837-1838) târihinden itibaren, her gece ışık vermeye başladığını kayd ediyor ise de, XVII. yüzyıl Ermeni müelliflerinden Eremyâ Çelebi Kômürciyan, bu fenerin

sında yapılmış olması muhtemeldir. 80, 21 metre yüksekliğinde kesme taştan yapılmıştır. Her altı sâniyede bir beyaz şimşek gösterir. Işığı on mil açıktan görülür...»¹⁷.

Reşad Ekrem Koçu'nun kaynak göstermeden verdiği bilhassa bu son bilgiler ve Kânûnî devrinde yapılan fener mes'elesi hakkındaki tahminleri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde mevcûd bir vesîka ile bu gün artık tamamen aydınlığa kavuşmuş bulunmaktadır. Kanâatimizce, Fenerbahçe burnunun önünde ve kayalıklar üzerinde olan ilk küçük fener, yâni İreas feneri, Bizanslılar devrinde dahi kullanılmıştır. Fakat zamanla bu fener muattal veya kifâyetsiz kalmış olmalı ki, diğer büyük fenerin inşâsı için Kânûnî Sultan Süleyman, 21 Mart 1562 (evâsıt-ı Receb 969) târihinde, aşağıdaki husûsî fermân buyurmuştu.

Kânûnî Süleyman'a âid fermânın metni aynen şöyledir.

Kanûnî Sultan Süleyman'a âid bir tuğradan sonra metin kısmı :

«Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'dinü'l-fazl ve'l-keîâm Mevlânâ Üsküdâr kadısı zîde fazluhû, tevkî'i refî'i-i humâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, hâliyâ Kadıköyü dimekle ma'rûf mahâlle karîb Ke-

«Gemileri kayalara çarpmaktan korumak için her gece sabaha kadar bir yıldız gibi parladığını yazıyor (Bk. *İstanbul Tarihi, XVII. asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan tercümesi, İstanbul 1952, s. 54 v.d.).

Kezâ XVIII. yüzyıl vak'a-nüvislerinden Râşid dahi, hicrî 1133 (1720-1721) senesi olayları meyânında bu fener hakkında şu malûmâtı vermektedir :

«... Fenerbahçesi'nde olan fener gibi Kızkulesi'nde dahi bir kandil icâd ve ikâd olunmak mülhem-i tab'-ı nakkâd-ı hazret-i sadr-ı âli isâbet-mu'tâd olmağın bundan akdem kule-i mezkûrenin bir tarafında bir kandil-i fûrûzân inşâ ve icâd ve her gece Fenerbahçesi feneri gibi ikâd olunup...» ve «... Fenerbahçesi'nde Karadeniz Boğazı'nda olan fenerler kârgir olup, bunun dahi kârgir binâ olunması istihân ve...» oldu (Bk. *Târih-i Râşid*, İstanbul 1282, c. V, s. 300).

Görüldüğü ki, Fenerbahçe feneri, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda dahi kârgir olarak ve her gece devamlı şekilde ışık veren bir fener vaziyetindedir. Diğer taraftan, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve bilhassa İstanbul'un câmil' ve mescidleri hakkında geniş bilgi veren müelliflerden Hüseyin Ayvansarayî de «Fenerbahçesi'nde bir mahsûs kule vardır ki, sefinelerin gecelerde mürür ve ubûrları için bâlâsında kebir kandil yanar...» diyor (Bk. *Hadikatü'l-Cevâmî*, İstanbul 1281, c. II, s. 250).

17 Bk. *İstanbul Ansiklopedisi*, c. X, s. 5621 v.d.

lemiş-burnu nâm mevzi'de müslümanların ve gayrin gemileri gece ile gelüp geçerken fânûs olmamağın, ekser zamanda taşa çalup zarar ve ziyân olmağın, kıdvetü'l-havâss ve'l-mukarribîn, umde-i ashâbü'l-izz ve't-temkîn, mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtin enisü'l-hazreti'l-aliyyetü's-sultâniyye celisü'd-devleti's-seniyye el-hâkâniyyeti'l-muhtassu bi-mezîd-i inâyetillahi'l-matlûb Kapum ağası Yâkub dâ-me ulüvvehu mahâll-i mezkûrda bir fânûs yeri binâ etmek murâd edinmeğın, buyurdum ki, müşârün-ileyh zıkr olunan mahâlde fânûs yeri binâ etmek istedikde, hilâf-ı şer'-i şerif kimesne mâni' olmaya. Şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timâd kılâsız. Tahriren fi evâsıt-ı Recübü'l-mürecceb sene tis'a ve sittin ve tis'a mie (969).

Be-makâm-ı Kostantiniyyetü'l-mahmiyye»¹⁸.

Yukarıda gördüğümüz vechile, inşâsı ele alınan fenerin tamamlanmasından sonra bu mahâl, Osmanlılar devrinde de mâmûr ve yeşil bir sâha olarak önemini muhâfaza etmiştir diyebiliriz. Nitekim Kanûnî Süleyman devri ve II. Selim ile III. Murad devirlerini yaşamış olan Mimâr Sinân'ın *Tuhfetü'l-Mimârîn* adlı eserinde, bir Fenerbahçe Sarayı'ndan ve onun tecdidinden bahs olunması¹⁹ ve Muzaffer Erdoğan'ın, ilk def'a hicrî 991 (1583) târihli *Mevâcib Defteri*'nde, Fenerbahçe (Bahçe-i Fener) adının geçmiş olduğunu yazması²⁰ husûslarına dikkat edilirse, ancak hicrî 969 (1562) târihli fermândan bir müddet sonra bu mahâllin isminin Osmanlı mehzarlarında yer almağa başlamış olduğu söylenebilir.

Mamâfih bu bilgiler dahi, görüldüğü üzere çok yetersizdir. Daha sonraki devirlerde, meselâ XVII. yüzyılın ortalarında yaşayan Evliyâ Çelebi'nin dahi bu havâlden bahs ederken, Fenerbahçesi için sâdece «Hünkârın Fenerbahçesi» ifâdesini kullanmakla iktifâ ettiği-

18 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 5476. Burada bahis konusu edilen Kelemiş-burnu'nun, bugünkü Fenerbahçe burnu olduğunu, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ni tasnif eden Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, tasnif fişlerine kayd etmiş bulunmaktadır.

19 Rifki Melûl Meriç, *Mimâr Sinan, Hayâtı ve Eserleri*, Ankara 1965, s. 40 ve 118.

20 Bk. «Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri» *Vakıflar Dergisi*, c. IV, s. 174.

ni görüyoruz²¹. Kezâ XVII. yüzyılın son yarısında yaşayan şâirlerimizden ve Fennî mahlâsı ile meşhûr olan İstanbullu Mehmed Dede Efendi de, Sâhil-nâme'sinde, Fenerbahçesi için yalnızca şu beyti yazmıştır.

«... Fikr-i ruhsârı ile yandı tenim bilmez mi
Aceb ol mâh Fenerbahçesi'ne gelmez mi

Gâlibâ Fennî tamam eyliyecekdir zevki
Adalar seyrine düşmüş o perinin şevki»²².

Ancak 1637 yılında İstanbul'da doğan ve 1695 senesinde yine İstanbul'da ölen Ermeni yazarlarından Eremya Çelebi Kömürçiyân, 1661-1681 yılları arasında kaleme aldığı *İstanbul Târîhi* adlı eserinde, bunlara nazaran, Fenerbahçesi hakkında biraz daha tafsilâtlı şekilde bilgiler vermektedir. Meselâ :

«... Uzakdan görünen adalar ile Keşiş-dağı ve pâdişâhlara mahsûs olan Fenerli-bahçeyi temâşâ et...». «Kadıköy'den Fenerlibahçeye kadar uzanan sâha gözleri okşayan bağlarla örtülüdür. Burada köşkün önünde, denizin içine atılmış metin bir temel üzerinde yek pâre bir heykel gibi yüksek kulenin tepesinde fener yanmaktadır. Bahçe ve köşk, yarım günlük mesâfeden görülmekte olan bu fenerin adı ile yâd edilir. Fener, gemileri kayalara çarpmaktan korumak için her gece sabaha kadar bir yıldız gibi parlar. Çınar ve servilerle dolu olan bu pâdişâh bahçesinin karşısında, denizin içine uzanmış ve her taraftan görülmekte olan güzel bir köşk vardır. Akdeniz'den ve İzmit'den gelen ve İstanbul'dan giden bütün gemiler, bu batıya nâzir köşkten temâşâ edilir. Fenerin sol tarafından bir çok küçük adalar görülmür. Arka tarafına düşen sâhil ise, İzmit yoludur...» demektedir²³.

Görüliyor ki, bu bilgiler dahi Fenerbahçe'deki binâların mâhiyeti, şekilleri ve onların kuruluş târihleri hakkında çok geneldir. Hâlbuki Türkiye'ye gelen bâzı yabancı seyyahlar, Fenerbahçe'deki bu yapılara dâir bize daha etraflı malûmât veriyorlar. Meselâ bunlardan en mühimi, XVII. yüzyıl seyyahlarından Grelot'dur. Grelot

21 Bk. *Seyâhatnâme*, İstanbul 1314, c. II, s. 60.

22 Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, c. II, s. 254.

23 Bk. *İstanbul Târîhi*, XVII. asırda İstanbul, Hrand D. Andreasyan tercümesi, İstanbul 1952, s. 2 ve 54 v.d.

seyahatnâmesinde, Sultan II. Süleyman'ın haremî ile birlikte, zaman zaman vakit geçirmek için bu câzib mevki'de bir köşk inşâ ettirdiğini yazmakta, daha sonra da, köşk ve bahçelerin durumunu anlatarak, bu mevki'in Panoramasını vermektedir²⁴. Bahis konusu eserden geniş ölçüde faydalanan Prof. Sedat Hakkı Eldem ise «Grelot'nın eseri 1680 yılında neşr edildiğine ve II. Sultan Süleyman bundan yedi sene sonra tahta çıktığına göre, köşkün bu sultan tarafından inşâ edilmiş olduğunu Grelot'nın iddiâ etmesi bâzı tereddüdler uyanırabilir» diyor²⁵. Fakat Grelot'nın burada bahis konusu ettiği pâdişâhın, 1687-1691 târihleri arasında hükümdârlık yapan IV. Mehmed'in kardeşi ve Sultan İbrahim'in oğlu II. Sultan Süleyman olmayıp, Avrupahlıların bâzân II. Süleyman dedikleri Kânûnî Sultan Süleyman olması daha doğrudur. Bu itibarla, bizim kaynaklarımızdan dahi anlaşılacağı üzere, Fenerbahçe Köşkü'nün ve Feneri ile bu arada yapılan diğer bâzı binâların, Kânûnî Sultan Süleyman devrinde ve ondan sonraki pâdişâhlar zamanında, esâsî şekilde ele alınarak, Fenerbahçesi'nin mâmûr bir hâle getirilmiş olduğunu kabul etmek doğru olur; aynı zamanda Grelot'nın verdiği bilgiler hakkında tereddüd etmeye lüzûm kalmaz diyebiliriz. Diğer taraftan, Prof. Sedat Hakkı Eldem, Fenerbahçe Köşkü ve bulunan diğer binâların durumu ile bunların plânlarını ve detaylarını, Grelot'dan mâada, Loos'un 1710 târihli gravürlerine ve 1704 târihli tefriş listesi vesikası ile târihsiz diğer bir vesikaya dayanarak, etraflı şekilde yayınladığı için²⁶ biz bunlar üzerinde tekrar durmayı faydasız bulduk. Ancak şunu kayd edelim ki, XVIII. yüzyıl başlarında, yâni III. Ahmed'in henüz tahta çıktığı bir sırada, burada Fener Köşkü, Şadırvan Köşkü, Deryâ Köşkü gibi bir kısım köşkle, bunların önünde birer büyük Divân-hâne ve servis binâları, hamâm, mescid, selsebil ve havuzlardan mâ'ada etrafı çeviren çiçek bahçeleri ve nihâyet Bostancılar'a mahsûs dâireler ile bir mescid vardı²⁷ ve Fener Kulesi de her

24 Grelot, *Relation Nouvelle d'une Voyage de Constantinople*, Paris 1680, s. 45 v.d. Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Târîhi, XVII. asırda İstanbul*, İstanbul 1952, s. 303-4.

25 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, c. II, s. 69.

26 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, c. II, s. 67-94.

27 Hüseyin Ayvansaraylı, *Hadikatü'l-Cevâmî*, İstanbul 1281, c. II, s. 250-51; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vuku'ât*, İstanbul 1327, c. III, s. 93; Tayyâr-zâde Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ*, İstanbul 1292, c. I, s. 58, 308 ve 310.

gece sabaha kadar ışık veriyordu. Fenerbahçe'nin Lâle devrinde (1720-1730), Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa'nın sadriâzamlığı zamanında dahi gözde bir mesire mahâlli olduğunu ve buradaki havuzlardan birinin ihyâ edildiğini Nedim'in divânında mevcut bir kasidesinden anlıyoruz²⁸. Diğer taraftan bâzı eserlerde bu köşkların her ne kadar I. Mahmud zamanında harâb olduğu kaydedilmiş ise de²⁹, Gudenus 1740 yılında Fener Köşkü'nü görüp, plânını çizdiğine nazaran, burası XVIII. yüzyılın ortalarında, I. Mahmud devrinde dahi önemini muhâfaza ediyordu diyebiliriz. Ancak 1730 yılında, Patrona Halil isyânı sırasında, diğer bütün köşk, kasr ve bahçelerde olduğu gibi, Fenerbahçe dahi kısmen tahrib edilmiş ve bir süre için metrûk kalmış olabilir. Fakat muhakkak ki, I. Mahmud devrinde de pâdişâh ve devrin ricâli, zaman zaman buraya geliyordu. Meselâ, I. Mahmud'un Sır kâtiplerinden Salâhî Efendi, pâdişâhın emri ile kaleme aldığı *Ruznâme*'sinde şöyle demektedir : «25 Muharrem 1148 (17 Haziran

28 Bk. *Nedim Divânı*, A. Gölpınarlı neşri, İstanbul 1951, s. 219-221.

«Üsküdar'da Fener-bahçesi :

Şehensâh-ı muallâ-pâye Sultan Ahmed-i Gâzi
Ki oldu sâye-i adinde âbâdan bütün dünya
Lebâ-lebdir cihan ahdinde envâ'-ı meserretle
Heman her bir günü bir iydi nevdîr âlemin gûyâ

.....
Sitanbûl'un hele her cânibin reşk-i behişt etti
Bu da'vâya delîl olur mu Sa'd-âbâd'dan a'lâ
Çıbıklı, Göksu sâir gûşe gûşe menziletler hep
Zamân-ı devletinde her biri oldu cihan-pirâ
Eğer seyretmedinse her birinin tarh-ı dil-cûsun
Bu cây-ı dil-gûşayı gör de anla anları nev'a
Ki evvel olmuş idi hûsn-ü âni igvesi mestur
Kabâ-yı köhnede bir dil-rübâ-yı mâh-rû âsâ
Pes ol destûr-ı zi-şân nâib-i hoş-tab'-ı dâniyâ
Buyurdu tâ ki tarh-ı dil-firîbin ede müstesnâ
O m'îmar-ı hüner de eyleyip sad şevk ile hidmet
Güzel pâkîze ma'nâ ihtirâ' etti hele hakkâ
Şu havz-ı pâke bak da sine-i yârı getir yâda
Şu mahli gör de bâri niydüğün bil kâmet-i bâlâ

.....
Bu musra'la Nedimâ dedî tahsin birle târihin
Bu nûzhet-gâhı İbrâhim Pâşâ eyledi ihyâ».

29 Bk. *Türk Ansiklopedisi*, c. XVI, s. 233; *Meydan-Larousse*, c. IV, s. 587.

1735) Perşembe. Sandâl ile Fenerbahçesi'ne gidildi. Büyük havuz kenârında kurulan çadırda bir miktar gölgelendiler. Sonra deryâ tarafındaki tentenin altına gittiler. Denize para atarak nedimlerin, dilsizlerin, cücelerin ve çavuşların para kapışmak için esvâbları ile denize atılmalarını seyr etdiler. Deniz içindeki bir kaya üzerine desti konulup, tüfenk-endâz kullarına nişân atdirdular. Hâzırlanan muhtasar yemeği havuz başındaki çadırda, taht üzerinde yediler. Nedimlerine evic faslından çalup söylemelerini işâret ettiler. Sonra karadan Hâs-odalı kulları ile muhtasarca Yemişci-başı kullarının konağına gittiler...»³⁰. Böylece, gerek Salâhî Efendi'nin Rûznâmesi'ndeki bu ifâdeye, gerekse Gudenus'un verdiği plânlara dayanarak diyebiliriz ki, I. Mahmud devrinde de burası henüz pâdişâhlar tarafından ziyâret edilen bir mesîre mahâllidir.

Sedad Hakkı Eldem, Fenerbahçe'de yapılan hafriyat sonunda, buradaki binâların iki devresi olduğunu yazıyor ve «Birinci yapı periyodu hangi devrin eseridir. Bunu şimdiki hâlde kat'iyetle tâyin etmek kâbil değildir. Fakat XVI. yüzyıl en geç olarak kabûl edilebilecek bir târihtir. Kalıntıların Fâtih devrine âid olmaları da imkânsız değildir. Binânın plânı ahşab revâk ile kârgir kısımların durumu, bu köşkü Edirne ve İstanbul'dan bildiğimiz Yeni-Saray Arz-odaları'na çok yakın göstermektedir»³¹ demek suretiyle, buradaki köşkların eskiliği hakkında açık bir fikir veriyor. Ona göre ikinci periyot, yani buranın esaslı şekilde tâdilât görmesi ise, XVIII. yüzyıl başlarında olmuştur ve bu değişiklik, daha ziyâde Loos'un 1710 târihli resimlerinde görülmektedir.

Bütün bu mütâlâalar sonunda şu husûs ortaya çıkıyor. Bizanslılar zamanından beri bir sayfiye mahâlli olarak kullanılan bu sâha, İstanbul'un fethinden sonra da önemini muhâfaza etmiş ve Fâtih devrinden itibaren, I. Selim³², Kânûnî Sultan Süleyman³³ ile IV. Murad³⁴ gibi pâdişâhlar zamanında ve daha sonraki asırlarda, XVIII.

30 Hazine-i hâssa Sır-kâtibi Salâhî Efendi, *Rûznâme veya Zabıt-ı Vekâyî-i Şehriyârî*, Üniversite Kütüphânesi, Türkçe Yazma, nr. 2518, vr. 6/b-7/a.

31 Sedat Hakkı Eldem, *Aynı eser*, s. 76.

32 Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, c. I, s. 473.

33 Rıfık Melûl Meriç, *Mimâr Sinan-Hayâtı ve Eserleri*, Ankara 1965, s. 118.

34 Tayyar-zâde Ahmed Atâ, *Târih-i Atâ*, İstanbul 1292, c. I, s. 58; *Türk Ansiklopedisi*, c. XVI, s. 233.

yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, zaman zaman onarılmak, bâzı binâlara ilâveler yapılmak ve bâzen de esaslı tâdilât görmek suretiyle, Osmanlı pâdişâhları, vezirleri ve sâir devlet adamları tarafından yazlık bir mahâl olarak kullanılmıştır. Meselâ Kasım 1703 (Receb 1115) târihinde, Sadrîâzam Kavanoz Ahmed Paşa'nın, devrin yeni pâdişâhı III. Ahmed'e, Fenerbahçesi'nde bir ziyâfet vermeyi düşünmesi husûsuna dikkat edilirse, burasının XVIII. yüzyıl başında ne derece mâmûr bir yer olduğu daha iyi anlaşılır³⁵. Bundan mâada, Hâcegândan Osman Efendi'nin oğlu ve III. Ahmed devri ulemâsından olan meşhur Ahmed Tâib Efendi'nin, XVIII. yüzyıl başlarında, Fenerbahçesi mukabilinde inşâ ettirdiği kasra, devrin Şeyhülislâmı ile Kapûdân Paşa'yı dâvet ederek, ziyâfetler vermesi³⁶ dahi, Fenerbahçe'nin bu devirde henüz gözde bir mesîre mahâlli olduğunu bize göstermektedir. Ancak bundan sonra, yani XVIII. yüzyılın ikinci yarısı başlarından itibaren burasının pâdişâhlara mahsûs bir yer olma önemini yavaş yavaş gâyetmeğe başladığı anlaşılıyor.

Fenerbahçe sayfiyesinin önemini gâyetmesinde, belki de Boğaziçi'nin ziyâdesiyle rağbet bularak XVIII. yüzyıldan itibaren orada yapılmaya başlayan yeni sâhilsarayların büyük rolü olmuştur diyebiliriz. Bununla beraber, yukarıda dahi gördüğümüz üzere, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, Fenerbahçe'nin adına, târihlerimizde yine sık sık tesâdüf etmekteyiz. Meselâ Sadrîâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın yerine sadârete tâyin edilen, Bağdad vâlisi Daltaban Mustafa Paşa, İstanbul'a gelirken, evvelâ 21 Eylül 1702 (28 Rebi'ülâhır 1114) târihinde Fenerbahçesi'ne uğramış, burada İstanbul Kaymakamı Yusuf Paşa tarafından şerefine düzenlenen ziyâfetde bulunmuş ve Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın kethüdâlarından Zülfikar Efendi-zâde Osman Ağa ile Gümrük-emîni Doygun Mustafa Ağa'nın hediyelerini kabûlden bir gün sonra, Edirne'ye gitmek üzere Fenerbahçesi'nden ayrılarak, Florya bahçesine geçmişdi³⁷. Diğer taraftan 26 Ocak 1704 (19 Ramazan 1115) târihinde şeyhülislâmlıktan azl edilerek, Bursa'ya sürülen İmâm-ı Sultânî Mehmed Efendi, Dergâh-ı âli Kapucu başlarından Küçük Hasan Ağa vâsıtasıyla, Fenerbahçesi'nde hâzır bekleyen bir çekdiriye bindiril-

35 Bk. Râşid, *Târih*, İstanbul 1282, c. III, s. 105.

36 Küçük Çelebi-zâde İsmail Âsım, *Târih*, İstanbul 1282, s. 171.

37 Râşid, *Târih*, İstanbul 1282, c. II, s. 538-40.

mek suretiyle, Mudanya üzerinden Bursa'ya götürülmüşdü³⁸. III. Ahmed zamanında Kubbe vezirliğine yükseltilen Seyyid Firârî Hasan Paşa ise, Sadriâzam Çorlulu Ali Paşa'nın husûmeti yüzünden, 26 Ağustos 1707 (27 Cemâziyelevvel 1119) târihinde, Çadır-köşkü'nde, pâdişâhın önünde sorguya çekildikten sonra, Bostancı-başı tarafından bir sandal ile Fenerbahçesi'ne götürülmüş ve burada Fenerci odasının içinde, fenere çıkan kapı dibinde boğdurulup, kesilen başı Sarayburnu'ndan ve başsız kalan vücudu da, Fenerbahçe önündeki kayalıklardan denize atılmışdı³⁹. Haleb vâililiğinden sadâret için İstanbul'a çağrılan Baltacı Mehmed Paşa dahi, 26 Eylül 1710 (2 Şâban 1122) târihinde Fenerbahçe'ye gelmiş, burada III. Ahmed tarafından kendisi için hâzırlatılan bir çadıra inmiş ve pâdişâhın emrini beklemeğe başlamışdı. Nihayet devrin şeyhülislâmı Başmakcı-zâde Ali Efendi, ikinci vezir Fâzıl Ali Paşa, üçüncü vezir Kaymakam Abaza Süleyman Paşa ve Kazasker Efendiler ile İstanbul Kadısı Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Nakîb Sahaf-zâde es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Efendi, Defterdârlar ve Kapûdân-ı deryâ Mehmed Paşa gece yarısına doğru Fenerbahçe'ye gelerek, burada Baltacı Mehmed Paşa'yı karşılamış, bilâhire bu hey'et bir gece Fenerbahçe'de istirahat buyurduktan sonra İstanbul'a, Yalı-köşkü'ne dönmüşdü⁴⁰. Bu târihlerden bir müddet sonra, 18 Mayıs 1731 (11 Zilka'de 1143)'de, Canım Hoca Mehmed Paşa dahi Kapûdân-ı deryâlıktan azl edilince, meşhûr Yalı-köşkü'nden, Bostancı Ağa sandalı ile evvelâ Fenerbahçesi'ne götürülmüş ve bilâhire buradan bir çekdirmeye konulup, Girid'in Resmo sancağı beyliğine gönderilmişdi⁴¹.

I. Mahmud devrinde, uzun süre devam eden Osmanlı-İran savaşları sırasında, karşılıklı olarak iki taraf birbirlerine çok def'a elçi yollamışdı. Bunlardan bir def'asında Nâdir Şah'ın gönderdiği Hacı Han isimli elçi, üç bin kişilik maiyyeti erkânı ile büyük bir saltanat ve ihtişâm içinde, Bağdad, Haleb ve Orta Anadolu yolunu tâkiben İstanbul'a gelmişdi. Bu sebeple pâdişâh, Hacı Han'ı ve yanındaki

adamları karşılamak, aynı zamanda bunları Fenerbahçesi'nde tâyin olunan yemekliğe götürmek üzere, 5 Mart 1741 (17 Zi'l-hicce 1153) târihinde mihmândâr olarak, eski Defter emînlerinden Şerif Halil Efendi'yi me'mûr ettiği için Şerif Halil Efendi, dört beş yüz kişilik adamlarıyla Üsküdar tarafına geçdi. Fenerbahçesi'ne yarım saatlik mesâfede, resmî bir karşılama töreni yapıldı. Fakat bu esnâda protokolde, taraflar arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden, Hacı Han ile Şerif Halil Efendi ayrı ayrı yollardan, Fenerbahçe'deki ziyâfet yerine geldiler. Ancak Nâdir Şah'ın elçisi ve yanında bulunan sefâret hey'eti mensubları, küskünlüklerini belirtmek amacıyla, sâdece su ve süt içüp ekme yediler. Hâzırlanan yemeklere aslâ dokunmadılar. Bir gün sonra da, Haydarpaşa ve Üsküdar yoluyla İstanbul'a geçdiler⁴².

Hacı Han'ın yanında bulunan bu hey'et, İstanbul'daki görevini tamamladıktan sonra İran'a dönerken, yine Üsküdar tarafına geçmiş ve mu'tâd olan uğurlama törenine bu def'a Şikk-ı evvel defterdârı Âtîf Efendi me'mûr edilmişdi. Bu nedenle 3 Temmuz 1741 (18 Rebülâhır 1154) târihine tesâdüf eden Pazartesi günü, elçi Hacı Han'a, Âtîf Efendi tarafından yine Fenerbahçesi'nde bir ziyâfet verildi. Fakat bu def'a protokolde herhangi bir anlaşmazlık zuhûr etmediğinden, gelen İran hey'eti hâdisesiz olarak İstanbul'dan ayrıldı⁴³. Bu olaydan takriben bir sene sonra da, ikinci def'a sadârete getirilen Hekim-oğlu Ali Paşa, 26 Nisan 1742 (20 Safer 1155)'de, Fenerbahçe'de şerefine düzenlenen bir ziyâfete katılmış ve aynı gün dönerek, Sarây-ı hümayûn'da pâdişâhın huzûruna çıkmışdı⁴⁴. Kezâ 24 Ağustos 1747'de sadâretten azl edilen Tiryaki Hacı Mehmed Paşa'nın yerine vezir-i a'zamlığa dâvet olunan Eğri Boyun Abdullah Paşa dahi Aydın'dan İstanbul'a gelirken, evvelâ Fenerbahçesi'ne uğramış ve buradan vaziyetin Dârü's-saâde Ağası'na bildirilmesi üzerine akşam karanlığında Beşiktaş'daki Cânibî-Saray'ına misâfir edilmişdi⁴⁵.

38 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, Parmaksızoğlu neşri, İstanbul 1966, c. II, Fas. 1, s. 210 ve Râşid, *Târih*, İstanbul 1282, c. III, s. 121.

39 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, c. II, Fas. 2, s. 236-37.

40 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, c. II, Fas. 2, s. 263.

41 Sâmî-Şâkir-Subhî, *Târih*, İstanbul 1198, c. I, vrk. 23/b ve *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi*, Münir Aktepe neşri, İstanbul 1976, c. I, s. 21.

42 Sâmî-Şâkir-Subhî, *Târih*, c. I, 190/a ve *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi*, Münir Aktepe neşri, İstanbul 1976, c. I, s. 102-3.

43 Sâmî-Şâkir-Subhî, *Târih*, İstanbul 1198, c. I, vrk. 200/a ve *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi*, Münir Aktepe neşri, c. I, s. 106.

44 Kadî Ömer Efendi, *Rûsnâme-i Sultan Mahmud Han*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Kitablığı, nr. 423, vrk. 47/b.

45 *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi*, c. I, s. 133.

Bu bilgiler bize gösteriyor ki, Fenerbahçe, XVIII. yüzyılın ortalarına, yani I. Mahmud devrinin sonlarına kadar, Sarây-ı hümayûn'a merbût faâl bir mahâldir ve türlü vesilelerle Fenerbahçe'de bulunan te'sislerden istifâde edilmektedir. Ancak bundan sonraki dönemlerde Fenerbahçe'nin yavaş yavaş önemini gâyb ederek, daha ziyâde askerî bir alan ve genel mâhiyetde bir mesîre yeri hâline geldiği anlaşılıyor. Meselâ 1759 senesi başlarında Fenerbahçe'ye dikilen hedeflere toplarla atış yapıldığını görmekteyiz. III. Ahmed zamanında, üçer kantar gülle atar iki aded top dökülmüşdü. III. Osman kendi devrinde, kezâ üçer kantar gülle atan iki top dökürmüş ve sonra da bu topları tecrübe etmek maksadiyle «Tophâne'den Fenerbahçesi'ne, gerek üçer kantarlardan ve sâireden, menzil ve sekdirme toplar atdırıp, kendisi Sarayburnu'ndan atışları temâşâ buyurmuşdu»⁴⁶.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ortalarında, bilhassa Osmanlı-Rus savaşlarının bütün şiddetiyle karada ve denizlerde devam ettiği, III. Mustafa ve I. Abdülhamid devirlerinde ise, Fenerbahçe'nin durumu hakkında fazla bir bilgiye sâhib değiliz. Fakat XIX. yüzyılın başlarından itibaren, imparatorluğun siyâsî durumu sebebiyle, İstanbul'un bir çok mahâlleri gibi, bu sâhanın dahi mecbûren askerî bir bölge hâline getirildiğini görüyoruz.

Napoleon Bonapart'ın, Orta Avrupa ülkelerine girerek, Rusya üzerine yürüdüğü bir sırada, yani III. Selim zamanında, Devlet-i aliyye günün siyâseti icâbı bir ara Fransa tarafına temâyül gösterdiği için Rusya ile müttefiki bulunan İngiltere, derhâl mukâbil faaliyetlere geçmiş ve evvelâ İstanbul'dan Fransız elçisi Sebastiyani'nin uzaklaştırılmasını, daha sonra da İngiltere ve Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında mevcut anlaşmaların yenilenmesini istemişlerdi. Bu devletler, aksi takdirde Rus kuvvetlerinin karadan Devlet-i aliyye topraklarına gireceği ve İngiltere donanmasının da İstanbul'a geleceği hususunda anlaşmaya vardıklarını bir nota ile Osmanlı İmparatorluğu'na bildirmiş bulunuyorlardı.

Fakat İstanbul'da bulunan Fransız sefiri Sebastiyani'nin te'siriyle Osmanlı Devleti daha ziyâde Napoleon Bonapart tarafını tutarak, Rusya ve İngiltere'nin müşterek tekliflerine red cevâbi verin-

46 Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Münir Aktepe neşri, İstanbul 1978, c. II/A, s. 31.

ce, sonunda iki taraf savaş hâline geldi ve 23 Aralık 1806 (12 Şevval 1221) Çarşamba günü Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya harb ilân etmek mecburiyetinde kaldı⁴⁷. Nihayet Rusların daha sür'atli hareket ederek, Tuna boylarından Osmanlı sınırlarına tecâvüz etmeleri üzerine de, imparatorluğun her tarafından asker celbine başlandı. Yeniçeri ortaları Tuna cephesine gönderildi. Burada bulunan Alemdâr Mustafa Paşa'nın yanına ve İsmail kal'ası muhâfazasına çok mikdârda asker sevk olundu. Osmanlı donanması İstanbul Boğazı'nda, Büyükdere önünde toplandı. Boğaz civarındaki kal'aların asker ve mühimmâtı arttırıldı. Ayrıca Boğazın hâricinde ve İstanbul civarında, denizden asker çıkarılması muhtemel mahâllere tabyalar inşâsına başlandı. Bu tabyalara karakol beklemek üzere askerler yerleştirildi⁴⁸.

Başlayan savaşın ilk anlarında, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına tecâvüz eden Rus kuvvetlerinin Bükreş havâlisinde ve İsmail kal'ası'na yakın Sâhib-köyü civârında mağlubiyetlere uğratıldığı duyuldu. Avlonya'da bir aded Rus savaş gemisinin, Kurt Paşa Dâmâdı İbrahim Paşa tarafından esir alındığı haberi İstanbul'a geldi. Fakat bu başarı ve sevinç haberlerinin henüz İstanbul'a ulaştığı bir sırada, Rusya'nın müttefiki olan İngiltere Devleti donanmasının dahi Bozcaada önünde toplandıktan sonra, bir kurban bayramı sabahı (18 Şubat 1807), Çanakkale Boğazı'nı ve Marmara Denizi'ni geçerek, âniden İstanbul önlerine geldiği görüldü. Tabi'î bu durum bütün İstanbul'lulara korku ve dehşet vermişdi⁴⁹. Meydana gelen beklenmedik bu hâdise karşısında, Osmanlı devlet adamları derhâl toplanarak, İstanbul kıyılarının muhâfazası hususunda yapılacak işleri görüşmeye başladılar ve bâzı yerlere bir ân önce tabyalar inşâsına karar verdiler. Bu nedenle Reisülküttâb Gâlib Efendi Ahır-kapısı, Defterdâr Osman Efendi Çatlâdı-kapısı, sâbık Sadâret kethüdâsı İbrahim Nesim Efendi Kum-kapısı, sâbık Defterdâr Hasan Tahsin Efendi Samatya-kapısı sâhillerinin, Hubûbât nâzırı Hacı Mustafa Efendi Yedikule taraflarının ve yine eski defterdârlardan Mustafa Rüsdü Efendi de Harem İskeleyi ile Kadıköyü ve Fenerbahçe semtleri kıyılarının müdâfaa ve muhâfazasına me'mûr edildiler. Bu ve

47 Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, İstanbul 1309, c. VIII, s. 100-101.

48 Cevdet Paşa, *Aynı eser*, c. VIII, s. 103.

49 Cevdet Paşa, *Aynı eser*, c. VIII, s. 108.

bunlara benzer daha bâzı yüksek dereceli devlet adamları, İstanbul Boğazı ile Marmara sâhillerinde, bir taraftan Yeşilköy'e ve diğer taraftan Anadolu yakasında Maltepe'ye kadar olan mevzi'lere toplar yerleştirmeğe başladılar⁵⁰. Nihâyet böylece Fenerbahçe ve havâlisi, muvakkat da olsa, bir süre için askerî bir sâha hâline gelmiş oldu diyebiliriz.

On dokuzuncu yüzyıl vak'a-nüvislerinden Şâni-zâde Mehmed Atâullah Efendi, her ne kadar Ağustos 1808 târihinde bu mevki'in bir mesîre yeri olduğunu kayd etmekte ise de⁵¹, Fenerbahçe sahrâsının daha sonraki yıllarda, İstanbul'un diğer bâzı mahâllerinde olduğu gibi, yine askerî te'sislerin vücuda getirildiği bir yer hâlini almağa başladığını görmekteyiz⁵². Meselâ Cevdet Paşa bu hususda şunları yazmaktadır :

«... ve zikr olunan sekiz binbaşından iki binbaşı Bâb-ı Ser-askeri'de kâin kışlalarında ikâme ile bi'l-münâvebe derûn-ı Âstâne'de kâin cesîm kolluklara birer yüzbaşı neferâtı ile ta'yin birle, ol kolluğa merbût muhtasar kolluklara yüzbaşılardan onbaşılardan irsâli ile leylan ve nehâren esvâk ve mahâllâtın muhâfazasına ihtimâm olunmak ve diğer altı binbaşı maiyyetinde bulunacak asker ile Davud-Paşa ve Üsküdâr'da binâlarına şürû' olunmuş ve oluncak kışlalara, iktizâsına göre taksim ve ikâme kılınarak, Üsküdâr kışlası'nda bulunan binbaşılardan, Fenerbahçesi'nden Bahr-i Siyâh Boğazı'nın Anadolu tarafında vâki' Fener kal'ası'na kadar, gerek kilâ'î ve gerek tuğyân-ı Rum'da Bostancı neferâtından muvazzaf müstahfız tertibiyle inşâ olunup, bu def'a neferât-ı mezkûre ilgâsıyla Karagolhâne sûretinde ibkâ olunan yedi tabya kışlalarına ve mevâki'-i mukteziye-i sâireye ikâme için mikdâr-ı kifâye münâvebe neferâtı tertib ... ve vech-i meşrûh üzere ibkâ olunan karagolhâne ve mevâki'-i sâireye bi'l-münâvebe asker tertibiyle muhâfaza kılınmak ve kışlalarında kalanlara ta'lîm ve taallûme iştigâl etmek ve sâlifü'z-zikr binbaşılardan ve neferât dâima münâvebe sûretiyle ahadd-hümâ âharın yerine nakl ve tahvîl ile cümlesi gerek kışlalarında ve gerek Sarây-ı Ser-askeri'de ve gerek kilâ' ve karagol-hâne-

50 Cevdet Paşa, *Aynı eser*, c. VIII, s. 111-12.

51 Mehmed Atâullah, *Şâni-zâde Târihi*, İstanbul 1290, c. I, s. 47.

52 Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İstanbul 1309, c. XII, s. 185.

de emr-i ehemm muhâfazaya ihtimâm ve hem boş durmıyarak taallûme dahi iştigâl-i tâm eylemek»⁵³.

Diğer taraftan, Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi, hicrî 1249 (1833) senesi vuku'âtı sonlarında, Sahâflar Şeyhi-zâde Vak'a-nüvis Es'ad Efendi'nin eserinden faydalanmak suretiyle verdiği bilgide, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Mısır askeriyeye Batı Anadolu'ya, Kütahya civârına geldiği esnâda, Hüncâr İskeleyi'nde bulunan Rus kumandanı tarafından tâyin edilen iki mühendis ve bir Kazak (تراق) me'mûrunun, Ebniye Müdürü Halim Efendi refâkatinde, İstanbul civârında yapılacak tahkimâtlar dolayısıyla, Fenerbahçe bölgesini dahi gezdiklerini yazıyor⁵⁴. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan⁵⁵ ve Prusya subaylarından Baron Funk (فونك) tarafından 16 Ekim 1838 (27 Receb 1254) senesinde yapılarak, Mekteb-i Harbiye-i Mansûre'de, ikinci sınıf talebelerinden Eyüb Efendi'nin temize çektiği, 1/1000 adım mikyaslı harita, Fenerbahçe yarımadası ve bilhassa bunun gerisinde kalan sâhanın «Büyük Tâlim Meydanı» hâline getirildiğini bize göstermektedir⁵⁶.

Nihayet yine Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi, hicrî 1257 (1841) senesi olayları meyânında ve «Tâlim-i Asker» başlığı altında, Fenerbahçesi'yle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir :

«Hâssa Müşiri Rızâ Paşa'nın tertibi ile o esnâda Fenerbahçesi sâhasında Hâssa Alayları'nın atış tâlimi icrâ olundu. Temâşâsına zât-ı hazret-i pâdişâh⁵⁷ ile kâffe-i vükelâ ve zâbitân ve müşîrân ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye a'zâları ve süferâ da'vet oldular. Hazırlanan çadırlardan, mevcûd askerlerin icrâ eyledikleri melekât-ı askeriyeleri temâşâ kılındı. Asâkir-i hâssa'nın iş bu ta'lîm ve tanzîm-i levâzım-ı askeriyeleri hususunda meşhûd olan hüsn-i himmet ve gayretini takdîren müşârûn-ileyh Rızâ Paşa'ya gâyet bahâli, gabzası mücevherât ile süslü bir kılıc... ihsân buyuruldu»⁵⁸.

İşte bu ifâdeler ve Başbakanlık Arşivi, İrade-Dâhiliye kısmında mevcut, sûretlerini ekte verdiğimiz vesikalar⁵⁹ bize gösteriyor

53 Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İstanbul 1309, c. XII, s. 273-74.

54 Ahmed Lütfi, *Lütfi Târihi*, İstanbul 1306, c. IV, s. 152.

55 Bk. nr. E 12428.

56 Bk. Plân I.

57 Sultan Abdülmecid'dir.

58 Ahmed Lütfi, *Lütfi Târihi*, İstanbul 1306, c. VII, s. 17-18.

59 Bak, İrade-Dâhiliye, No. 5723. Vesika, I, II, II, IV.

ki, XVIII. yüzyıl sonlarıyla, XIX. yüzyılın ilk yarısında, Fenerbahçe ve civarı, siyâsî olaylar sebebiyle daha ziyâde, İstanbul'un korunması amacıyla, askerî işlere tahsis edilen bir yer hâlini almıştır ve bu yüzden evvelce Fenerbahçesi'nde inşâ olunan köşk ve kasırlardan, bu devrede kâfi derece istifâde olunamıyarak, burası muattal bir hâle gelmiştir. Mamâfih binâların kullanılmaz bir durumda olmasına rağmen, yarım ada üzerindeki park ve ağaçlıklardan bir mesire yeri olarak, yine de istifâde edildiği anlaşılıyor⁶⁰. II. Abdülhamid devri ricâlından Müşir Deli Fuad Paşa, burada büyük bir koruya ve güzel bir köşke sâhib bulunuyordu⁶¹. Reşad Ekrem Koçu «Fenerbahçesi halka açık bir mesire olarak en parlak devrini II. Sultan Abdülhamid devrinde yaşadı» diyor. İstanbul'un Anadolu yakasında, Üsküdar ve Kadıköyü tarafında oturan insanlar, bilhassa Fenerbahçe tren yolunun inşâsından sonra, akın akın bu ağaçlık ve bağlık bahçelik mesire yerine gelerek, yazları serin ve hoş bir vakit geçiriyorlardı. Yarım adanın sâhil boyunca etrafına yapılan yolda, arabalarla turlar, geziler tertip ediliyordu. Bu devri yaşayan Ahmed Râsim Bey, Şehir Mektûbları'nda Fenerbahçesi'ni şu şekilde canlandırıyor.

«Fenerbahçe mesiresinde fakir ve orta tabaka halk, tekerleklerin ve arabalara koşulmuş hayvanların ayaklarının kaldırdığı kesif bir toz bulutu altında çimenlere serilir, hoşça bir gün geçirmeye çalışırdı. Arabalar, Fenerbahçe turunu, durmadan fıldır fıldır dönerlerdi. Kibâr takımı birinci turdan sonra dönüp giderdi. Bu araba selinde İstanbul'un her çeşit arabası görünürdü. Çek çeklerden tutun da Paraşol Bağ-arabası, Payton, Brik, Kupa ve Landon, tek atlı, çift atlı ve sâire gibi... dolma, helvâ tabaklarını yenecek yemiş ve sâireyi hâmil olan sepetler arabada en geride bulunurdu...»⁶².

Fenerbahçesi'nde mevcut mesire yerleri yanında, onlar kadar meşhûr olan deniz hamamları da vardı. Bunlardan erkeklere mahsûs olan hamamlar, bilâhira açık plâj hâline gelmişti. Kadın hamamları ise, uzun süre muhâfaza olunmuştu. Bugün ise Fenerbahçe ya-

60 Gottfrid Albert, «Die Prinzeninsel Antigonî und der Aidon-Berg» (*Mitteilungen des Deutschen Excursions-Clubs in Constantinopel*), 1891 Heft III, Constantinopel 1891. P. 28.

61 Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. X, s. 5625

62 Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. X, s. 5621.

rım adasının kuzey kısmı tamâmen yeni mahâlleler ve binâlarla dolmuşdur. Eski köşk ve kasırlar ile hâs bahçeler ortadan kalkmıştır⁶³. Ancak yarım adanın doğusunda, Devlet Demir Yolları'na ve Millî Savunma Bakanlığı'na âid dinlenme te'sisleri vardır. Yarım adanın kuzey-batı kıyıları da genel olarak Fenerbahçe ve Galatasaray spor kulüplerinin te'sisleri tarafından işgâl edilmiştir. Bu kulüplere âid sandal, sür'at motoru, yat ve kotraların kıyıda işgâl ettikleri yerler ile tâmir-hânelerin durumu ise, bu güzel mesire yerinin tabii görünümünü berbat etmiştir. Yarım adanın güneyinde ve bu te'sislerin arasında kalan küçük bir park⁶⁴ ile halkın denize girdiği plâjlar, bâzı sâhil gazinoları, büfeler mevcuttur. Ancak eski meşhûr Fener, önemini yine muhâfaza etmekte ve bir askerî birlik tarafından korunmaktadır.

1937-1938 yıllarında, Fenerbahçesi'nden körfeze doğru uzanan bir de mendirek inşâ olunmuşdur. Reşad Ekrem Koçu'nun kaydına nazaran, bu mendireğin ucunda mevcut fenerde şu kitâbe vardır. «Atatürk'ün ve onun Başvekili Celâl Bayar'ın deniz sporlarına gösterdikleri yüksek himâyenin yeni bir eseri olan bu kotra mendireği 1938 senesinde İktisâd Vekili Şâkir Keskibir'in emri ile İstanbul Deniz Ticâreti Müdürlüğü tarafından yaptırılmıştır»⁶⁵.

Atatürk, 17 Mayıs 1936 târihinde, Ankara'dan İstanbul'a gelirken, Fenerbahçesi'ni görmek istediği için, husûsî treni, Fener-yolu istasyonunda döndürülerek, kendisi Fenerbahçe mesire mahâlline gitmiş ve burada bir gün boyunca gezinerek istirahat buyurduktan sonra, İstanbul'a dönmüştür. Ancak bu geziyi müteâkıb, Atatürk'ün burada bir köşk yaptıracağı ve bu iş için meclisten 500.000 lira tahsisat dahi çıktığı şâyi'aları ortalığa yayılmış ise de, sonradan bu mahâllin havasının Atatürk'ün sıhhati için sert olması nedeniyle köşk yapmaktan vaz geçilmiştir⁶⁶.

Öyle anlaşılıyor ki, bu ziyâret ve teşebbüsten sonra, bahis konusu mendirek, o devrin ricâli öncülüğü sonunda inşâ edilmiştir.

63 Semavi Eyice, *İstanbul İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, cüz 53/B, 1214-54.

64 Bu parkın da bir müddet sonra, kulüplerin araba parkı hâline geleceğinden şüphemiz yoktur.

65 *İstanbul Ansiklopedisi*, c. X, s. 5622.

66 Asım Us, *1930-1950 Hâtıra notları : 1930'dan 1950 yılına kadar Atatürk ve İsmet İnönü devirlerine âit seçme fıkralar*, İstanbul 1966, s. 122.

EK : I

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki :

Ma'lûm-ı âli-i vekâlet-penâhîleri buyurulduğu üzere iş-bu Pencüsenbih günü havâ müsâ'id olduğu hâlde Fener-ovası'nda ta'lim-i umûmî icrâsı bi-mennihi-te'âlâ musammem olduğuna vefî-ni'met-i bî-minnetimiz vefî-ni'met-i celîlü'l-eser şehinşâh-ı asker-perver Efendimiz hazretlerinin dahi yevm-i mezkûrda lûtfen ve keremen ve asâkir-i şâhâne kullarını taltîfen mahâll-i mezbûru teşrif mübâhât-elîf-i mülûkâneleri ma'âli-efzâ-yı vukû' olacağına binâen zât-ı vâlâ-yı sadâret-penâhîleri ve cenâb-ı muallâ elkâb-ı fetvâ-penâhî vesâir vükelâ-yı fehâm hazerâtı ile münâsib zevâtın dahi azîmet eylemeleri ve yevm-i mezbûrun ferdâsı Cum'a günü rûz-ı Kâsım olduğundan ve asâkir-i nizâmiye-i şâhânenin elbise-i şitâyesi ilbâs ve i'tâsının mev-simi vürûd etmiş bulunacağından yevm-i ta'limde asâkir-i şâhânenin elbise-i şitâyesiyle çıkarılmaları husûsları nezd-i sadâret-penâhîlerinde tensîb bulunduğu ve muvâfık irâde-i şevket-ifâde-i hazret-i şehriyârî buyurulduğu hâlde iktizâ eden çadır ve levâzımât-ı şâhânenin icrâ-yı tanzîm ve tesviyesi zımında keyfiyet irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdisâhinin sûy-i çâkeriye iş'ârî bâbında emr ü fermân hazret-i menlehtü'l-emrindir.

EK : II

Seniyyü'l-hümemâ devletlü inâyetlü atûfetlü Efendim hazretleri :

Devletlü Ser-asker Paşa Hazretleri'nin manzûr-ı me'âli-mevfûr-ı hazret-i şehriyârî buyurulmak için irsâl-i sûy-i vâlâları kılınan bir kıt'a tezkireleri meâlinden müstefâd olacağı vechile bi-mennihi-te'âlâ iş-bu Pencüsenbih günü Fenâr-bahçesi sahrâsında icrâ-

sı musammem olan ta'lim-i umûminin sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülûkânede mu'âyene ve temâşası zımında senâverleri ve zât-ı vâlâ-yı meşihat-penâhî ve sâir vükelâ-yı fehâm hazerâtı ile zevât-ı münâsibenin bulunmaları ve asâkir-i nizâmiye-i şâhânenin yevm-i mezbûrda elbise-i şitâyesiyle çıkarılmaları husûslarında irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihân-bânî istizân olunmuş olmağla ol-vechile icrâ-yı iktizâları muvâfık irâde-i lûtf-âde-i hazret-i şehriyârî buyurulur ise icrâ-yı icâbına ibtidâr olunacağı beyâniyle tezkire-i senâverî terkîm kılını efendim.

EK : III

Ma'rûz-ı çâker-i musâdikat-güsterleridir ki :

Hâme-pîrâ-yı ta'zîm olan iş-bu tezkire-i sâmiyye-i âsafâneleriyle Ser-asker-i müşârin-ileyh hazretlerinin zıkr olunan tezkireleri manzûr-ı me'âli-mevfûr-ı hazret-i şâhâne buyurulmuş ve sâye-i şevket-vâye-i cenâb-ı mülûkânede ta'lim-i mezkûrun mu'âyene ve temâşası zımında zât-ı âli-yi âsafâneleriyle cenâb-ı muallâ elkâb-ı meşihat-penâhî ve sâir vükelâ-yı fehâm hazerâtının ve zevât-ı münâsibenin mahâll-i mezkûrda bulunmaları ve asâkir-i merkûmenin dahi yevm-i mezbûrda elbise-i şitâyesiyle çıkarılmaları münâsib olduğundan iş'ar ve istizân olduğuna üzere icrâ-yı icâbına ibtidâr olunması müte'allık ve şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî muktezâ-yı münifinden bulunmuş ve tezkire-i mezkûre yine savb-ı âlîlerine iâde ve tisyâr kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

EK : IV

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki :

Fenâr ovası'nda iş-bu Pencüsenbih günü icrâsı tasvîm olunmuş olan ta'lim-i umûminin mu'âyene ve temâşası zımında zât-ı me'âli-

simât-ı vekâlet-penâhileriyle cenâb-ı muallâ elkâb-ı meşihat-penâhî ve sâir vukelâ-yi fehâm hazerâtının teşrifleri iltimasını ve yevm-i mezkûrda asâkir-i şâhânenin elbise-i şitâiye ile çıkarılmaları istizânını şâmil olan tezkire-i bendegânemle hâk-pâ-yi hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdîm buyurulan bir kıt'a tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhileri hâmişine şeref-efzâ-yi sünûh ve sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhî meşhûd-ı âcizi olmak üzere zikr olunan tezkire-i sâmiye-i âsafâneleri tezkire-i mezkûre-i âcizânemle savb-ı çâkerâneme irsâl buyurulmuş olduğundan mefhûm-ı münîfi rehîn-ikân-ı bendegânem olup ancak iş-bu gün berâ-yi rü'yet ve temâşâ mahâll-i ta'lîmî teşrif-i hümâyûn-ı me'âlinümün-ı şehinşâhî şeref-vukû' bulmuş ve yağmur münâsebetiyle mahâll-i mezkûr ziyâdece çamurlu olduğundan ta'lîm-i mezkûrun havânın küşâyış vaktine ta'lîkan te'hiri ve elbise-i şitâiyenin dahi bu gün iksâ etdirilmesi emr ü fermân buyurulmuş ve muktezâ-yi münîfi üzere elbise-i mezkûrenin hemân ilbâs ve iksâsı lâzım gelenlere ifâde ve iş'ar ve mezkûr tezkirelerine savb-ı sâmi-i âsafânelerine iâde ve tisyâr kılınmış olduğu ve ta'lîm-i mezkûrun her ne vakit icrâsına irâde-i seniyye-i mülûkâne müte'âllık-ı şeref-sünûh buyurulur ise hâk-pâ-yi âlilerine iş'ara ibtidâr kılınacağı muhât-ı ilm-i âlileri buyuruldukda ol-babda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

فرموده است و اینک در این خط معجزه نمود و از هر قسمی برضایت و تمیز و تمیز و تمیز و تمیز
 مبدی و نمایی بوده و در حکم خود نیز کلمه و کلمه و کلمه و کلمه و کلمه و کلمه و کلمه و کلمه
 بلکه این متن از هر قسمی که در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد
 عرض و صبر و حیا و تقوی است که این را نیز همواره در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد
 بنوم اوست این چنین است که در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد
 مآر را که در این نسخه است و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد
 که تا مانع از اولی شود بلکه
 که در این نسخه است و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد و در هر نسخه باشد

Vesika : 1.

Evāsıt-ı Receb 969 tarihli ferman sūreti.

مردمده جاگنه لبره که

مردوم خان دکا نیله بوری بولدی اوزه شیخینه کونه هر ساعدا دین اولاده خادراغ نه ندیم کوی اوجکی نطاری هم زوتی وون ییگنیز و انقوصیل ادر
 شتاه عسکر بدر ادر عطفونک وخی بوم مکروره لطف اکرنا و عاکر لقا: قوردی نطقا گل بزوری شریف باهات ایف مدو لاره معانی
 وقوع اولدوختی نا، انا و اولدی صولتا نه لهدری و صاب معدا نقاب خرابی و ساز دکوری قییم طرته ایه مناسب اولدک وخی عریز اهدری و بوم بزورک
 قورسولمه کونه اوز کیم اولدوتمه و عاکر لقا نه لقا ایلر شتایسی ایسی داعه سنک و کیم دو دو نیمه بولم خدمت بوم ندیمه عاکر لقا نیک ایسی
 شتایسیم جفا داره عطفه کی قور صولتا نه لهدری نیت اولدی و اولدی ازم سوکته اقام عطفه شه باری بولدی حاله اقصایه جاو و اولما نیت
 اولدی نظیم روسی صفت کینیا ادم شتای صباب بارش صفتک سوی جاگنه انا بک اولدانه عطفه سوله اولدی

Vesika : 2.

Irâde, Dâhiliye, nr. 5723 - a

M. AKTEPE

خاراها عطفو عیانو عطفونو اقم عطفون

دوتو عسکر باش عطفونک نظیم ساکونو، عطفه شه باری بولمه کیمه ایکی سوی اولدی قنانه بر لطفه تذکره لک نالده مستفاد اولدوخی وید
 عطفو، شیخینه کونه خنایا کیمی صولنده اجماع صولم اولدو نظیم کونیک لایه سوکونه عطفه مدو کانه ده معاینه رقعاتی صغده تا وری
 و زات اولدی مختلیگی و سانه دکور قیم عطفون ایل زوت مناسب اولدی و عاکر لقا نه لقا نیک بوم بزور ایلر شیخینه لید صفا لک

عطفونه ااده نیت صباب خرابیا، ایتدیه ارنده اولفله اولوم اجمالی قضایا سولمه ااده لطف عاده عطفه شه باری بولدی

اولی ایجا ایتدیه لطفی بیلر تذکره نادره قییم قندک اقم

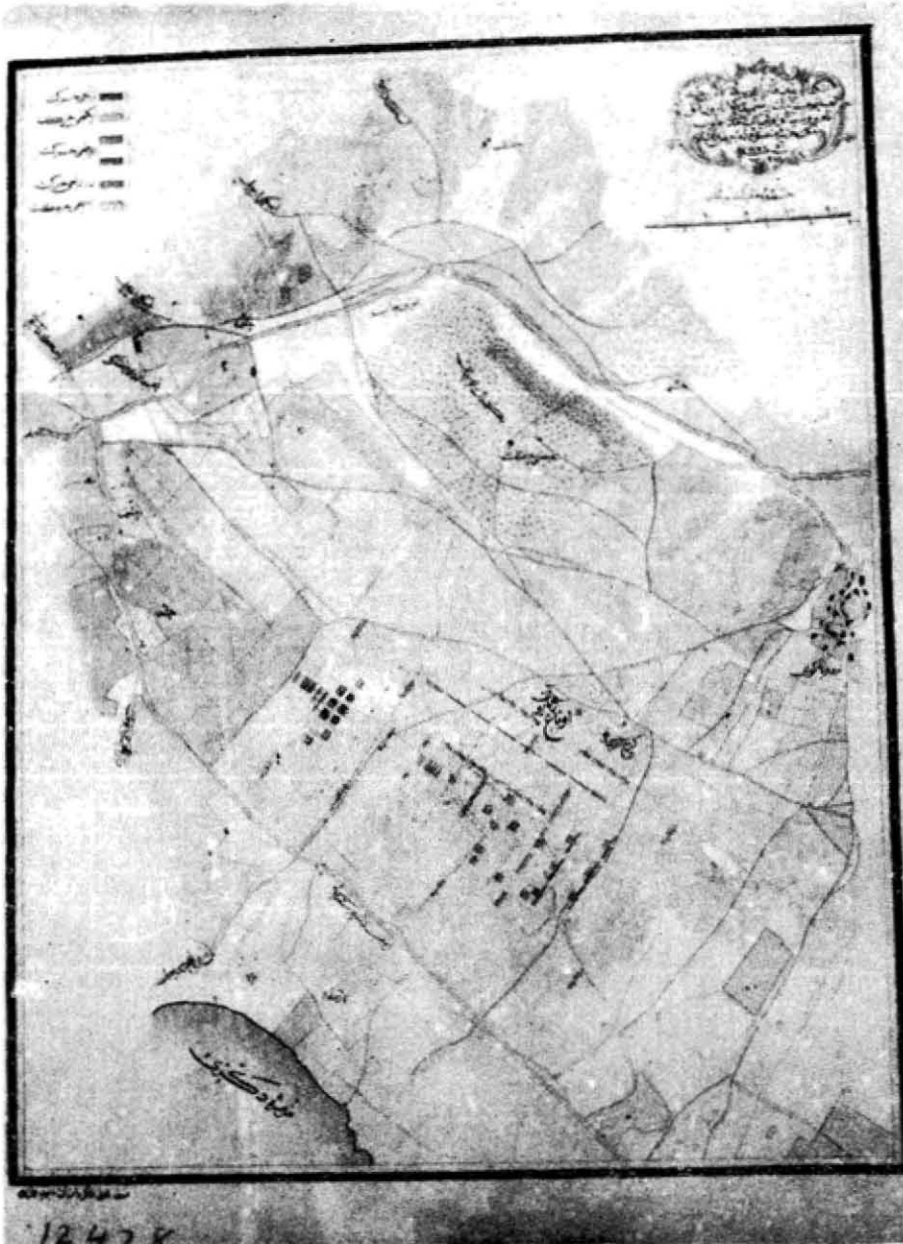
Vesika : 3.

Irâde, Dâhiliye, nr. 5723 - b

سروشی جگه مصافحه نکرده

هایدیری نظم اولده ایستورکه ساینه آصفایرود عسکر ساینه حضرتک
 دکر دینانه نکره دی منظور مکلونور حفظ تاهازه جورسه وسایه شونجه
 جناب ملوکانه و قلعیم مذکورک معایه و عفا سی ضنده ذن عالی آصفایرود
 جناب عدالتاب استجیاهی و سار و کادی ققام حضرتک و ذوق ساینه کمال
 مذکوره بونهدی و عسکر رفورنک رضی بوم زوروده بونشاپیرو صفارادی
 مناسب اولد جفنده شمار دیشنده اولدیغی اوردده جزئی بجانیه ایله اونس
 سفاهه و ترغفدهور بوردیله اوردده سینه حفظه سیربادی نفضای بنفده
 بونسه دکره مذکوره بی صوب عالیله اعماره و ساینه اولد اوج بنفده
 اوردنانه حفظ اشخ ذکرکه

موردی بگه کیر لیردی
 فذ اوردده سنه ایونجه کون ایبری نصیم و نسیم اولده نعلیم کرم بیات معایه و عفا سی ضنده ذات ملیسان و لایله بیره جناب عدالتاب استجیاهی
 و لایر کادی ققام حضرتک شریفی لایلی بوم مذکوره عسکره ذک ایبره شاپیرو صفارادی ساینه ایله ایستورکه، بل نو قلم ایستورکه
 شکر فده هغه معلوم بیه و نصیم بوردیله بر قلم مذکوره، سه، صدایله دی هسه، شرف لای سوز و صد و بوردیله اوردده، سینه، جناب
 شریفی شورو عافری ایله اوردده، ذکر ایله مذکوره، سه، اصفارادی مذکوره، عافریله صوب بگه نور ایلی بوردیله اولدینه اوج و نسیم
 رهجه ایفاده بل بزم ایله ایستورکه برای رؤیت و لذت کی نصیب زینت هکده، جناب شوهلی شرف بوردیله ایستورکه ایستورکه ایستورکه ایستورکه
 زیاده چه جامه ایله ایستورکه نصیم مذکورک هوانک کیشی و تته نیتقا تا فیری و ایبره شاینه ذک رفی بگه ایستورکه ایستورکه ایستورکه ایستورکه
 و مفضای صیفی اوردده ایبره مذکورک هان لایلی و کاسی لایر کادی افاذه و شمار و مذکورک لایر صوب سه، اصفارادی ایستورکه
 قلم ایستورکه نصیم مذکورک هان وقت ایستورکه اوردده، سینه، ملوکانه سفاهه و ترغفدهور بوردیله ایستورکه ایستورکه ایستورکه ایستورکه
 عافری بوردیله ایستورکه ایستورکه هغه ایستورکه ایستورکه

Fener-bağçesi, Büyük ta'lim Meydanı.

Resim : 1.